

Elżbieta Dubas¹

Uczenie się w starości – przypomnienie humanistycznej perspektywy

Learning in old age – restoring a humanistic perspective

Streszczenie: W tekście podjęto namysł nad uczeniem się w starości jako kategorią badawczą geragogiki. W szczególności została podjęta próba przypomnienia humanistycznej perspektywy uczenia się w starości. Przedmiotem analizy uczyniono funkcje uczenia się w starości. W każdej z nich uwypuklono aspekty „humanitas” i przez to humanistyczny wymiar uczenia się w starości. Tekst jest próbą przypomnienia i obrony niezbywalnych wartości człowieczeństwa, także w okresie starości, ułożonych w procesach uczenia się. Przypomnienia szczególnie potrzebnego w czasach nasilającego się wpływu technologii informatycznych i sztucznej inteligencji, zagrażających człowieczeństwu, a zwłaszcza osobom o mniejszej potrzebie zmian i ograniczonych zdolnościach przystosowawczych.

Słowa kluczowe: funkcje uczenia się, geragogika, humanistyczna perspektywa, starość

Summary: The text reflects on learning in old age as a research category in geragogy. In particular, an attempt was made to recall the humanistic perspective of learning in old age. The subject of the analysis was the functions of learning in old age. Each of them emphasizes the aspects of “Humanitas” and thus the humanistic dimension of learning in old age. The text is an attempt to recall and defend the inherent values of humanity, even in old age, embedded in learning processes. This reminder is essential in times of increasing influence of information technology and artificial intelligence, which threaten humanity, especially for individuals with less need for change and limited adaptive abilities.

Keywords: functions of learning, geragogy, humanistic perspective, old age

---

1 Uniwersytet Łódzki, elzbieta.dubas@now.uni.lodz.pl

Wprowadzenie: Uczenie się w starości jako przedmiot badań geragogiki

Uczenie się to główny przedmiot refleksji i badań geragogiki (Dubas, 2020), a także obszar praktyki wynikającej z teorii geragogicznej. Uczenie się w ujęciu geragogicznym jest coraz częściej rozumiane bardzo szeroko, z uwzględnieniem różnych jego zakresów, kierunków i kontekstów. Tak jak zmieniało się rozumienie edukacji/uczenia się² w naukach społecznych, w tym w pedagogice – andragogice (Malewski, 2010), tak zmieniało się też jego rozumienie w odniesieniu do okresu starości (Kozerska, 2019). Szeroki kontekst uczenia się można odnaleźć w definicji Zofii Szaroty, która wyróżniła: edukację do starości (jako przygotowanie do roli seniora – osoby w okresie starości), dla starości (jako przygotowanie kadr do pracy z seniorami), w starości (jako podejmowany przez człowieka starszego proces uczenia się) oraz przez starość (rozumianą jako międzypokoleniowy dialog) (Szarota, 2015). Uczenie się w starości uwzględnia nie tylko edukację formalną³ (szkolną, także możliwą w wieku starszym, choć rzadko podejmowaną) i pozaformalną (realizowaną w instytucjach pozaszkolnych, np. w UTW), ale nade wszystko nieformalne uczenie się. Ono przeważa w starości (podobnie jak w wieku dorosłym). Może być istotnym składnikiem życia, wymaga jednak refleksyjności. Może mieć całonocny charakter, choć może być podejmowane jako świadomy namysł dopiero pod wieczór życia. Uczenie się w starości zwiędza ideę całonocnego uczenia się (*lifelong learning*). Bez uczenia się w starości *lifelong learning* po prostu nie istnieje – jest fikcyjną ideą.

W szerokim rozumieniu uczenia się w starości można bez trudu odnaleźć **humanistyczną perspektywę uczenia się**. Wskazywała na to wyraźnie Olga Czerniawska, gdy pisała: „Edukacja w późnej fazie życia jest przede wszystkim

---

2 Należy zaznaczyć, że badacze geragogicy nadal często stosują zamiennie określenia *edukacja* i *uczenie się*, mając jednak na uwadze bardzo szeroki kontekst znaczeniowy obu pojęć.

3 Jak podaje GUS (2020), niewiele osób w wieku 60–69 lat korzysta z kształcenia we wszystkich formach łącznie: w kształceniu formalnym, pozaformalnym i nieformalnym w 2011 – 19,5%, w 2016 – 25,6%. Najczęściej realizowane jest kształcenie nieformalne. Aktywność edukacyjną częściej podejmują mieszkańcy miast. Płeć nie odgrywa tu znaczącej roli.
https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6002/2/1/1/sytuacja_osob_starszych_w_polsce_w_2018.pdf, s. 63.

Niezadowolająco niska jest aktywność edukacyjna osób starszych w Polsce, także w porównaniu z krajami UE-27 (Richert-Kaźmierczak & Forkiewicz, 2013).

Należy przy tym zauważyć, iż wskazane statystyki, odnoszone do osób starszych, obejmują wczesną starość, pomijając wiek powyżej 70 r.ż. Podobnie w opracowaniu GUS *Kształcenie dorosłych 2011*, gdzie analizy prowadzone są dla dorosłych w grupach wiekowych od 25 r.ż., w odniesieniu do starości – w grupach wiekowych 60–64 i 65–69 r.ż. (GUS, 2013).

medytacją o samym życiu” (Czerniawska, 2000, s. 178). Medytacja i życie to dwa podstawowe w tym określeniu pojęcia, odniesione do uczenia się. Medytacja – namysł nad życiem, rozmyślanie o życiu to szczególnie, ale uniwersalny przejaw uczenia się istoty ludzkiej, wyposażonej w rozum, zdolnej do poznawania, do refleksji i autorefleksji, do pełniejszego rozumienia. Uczenie się jako medytacja może przynieść „rozumienie życia” (Dubas, 2008, s. 63), a więc zaspokojenie istotnej dla człowieka potrzeby sensu życia. Humanistyczna perspektywa uczenia się w starości, a więc ludzka perspektywa, odsłaniająca pełnię człowieczeństwa⁴, afirmująca wartość ludzkiej istoty, jest ukierunkowana na człowieka, jego podmiotowość, godność, szczęście, rozwój, doświadczanie życia jako całości i jako wartości.

Uczenie się jako przedmiot badań geragogiki jest więc humanistyczne – „ukierunkowane na człowieka, jego pomysłne funkcjonowanie jako spójnej, dojrzałej tożsamości, umiejętnie łączącej w sobie przeżyte doświadczenia wszystkich perspektyw czasowych (...) tożsamości doświadczającej całego życia jako wartości, doświadczającej poczucia spełnienia i sensowności życia” (Dubas, 2020, s. 150).

Uczenie się, jak pisała Czerniawska, „jest stałą aktualizacją siebie, tzn. poszukiwaniem w sobie ukrytych możliwości i potencjałów rozwoju wewnętrznego” (Czerniawska, 2003, s. 157). To bardzo ważny wymiar bycia człowiekiem – samorealizacja aż po życia kres. Można też przyjąć, że uczenie się jest aktywnością niezbędną, jeśli starość ma być procesem osobowego dojrzewania – „stawania się coraz bardziej dojrzałym” (Dubas, 2019), bycia i zarazem stawania się w starości (Dubas, 2018). Uczenie się z jego humanistyczną perspektywą stanowi sposób na „domykanie księgi życia” przez podmiotową, (samo)świadomą osobę. To także proces, który pozwala zachować ciągłość osoby, jej życia, jej biografii. Pozwala być Człowiekiem jako całością, a nie tylko człowiekiem w określonym okresie życia. To wreszcie istotny czynnik zachowania człowieczeństwa poprzez odniesienie do wartości humanistycznych – w czasach ciągłych i nieprzewidywalnych zmian oraz wzrastającej dominacji nowoczesnych technologii i sztucznej inteligencji (Dubas, 2022). Warto zaznaczyć, że konieczność powrotu do idei humanizmu, w czasach niepokojących zmian cywilizacyjnych, głosił już w latach 60. XX wieku Erich Fromm (2020). Ten głos dzisiaj powinien być jeszcze bardziej wzmocniony. W polskiej gerontologii był on także obecny; należy w tym miejscu przywołać przypomnienie idei *humanitas* w refleksji Adama A. Zycha: „I jeszcze jedno wyzwanie dla współczesnej edukacji, to *humanitas*, czyli budowanie w procesach kształcenia i wychowania człowieczeństwa, które rozumiem jako respektowanie godności i wolności jednostki ludzkiej, zainteresowanie jej sprawami, uznawanie jej potrzeb i działanie na rzecz jej dobra. Proponuję kolejną utopię – powrót do antycznego

4 łac. *humanitas* – człowieczeństwo, ludzkość, od *humanus* – ludzki (Kopaliński, 1980, s. 407).

ideału «kształcenia na człowieka», który nie tylko wie, ale i czuje, a przede wszystkim wie, jak radzić sobie ze swoimi emocjami, umie współczuć, wyrazić ból i radość, ze starości uczynić swój program, który potrafi «żyć w niespełnieniu», «żyć względnie szczęśliwie i mądrze w nieszczęściu» (...), nie obawia się umierania i śmierci, gdyż posiadał pozadyskursywną mądrość eschatologiczną, i który jest w stanie radzić sobie z doświadczeniami traumatycznymi, a taką traumą bardzo często bywa imigracja, i samotna starość w obcym kraju» (Zych, 2005, s. 107–117).

Humanistyczne aspekty uczenia się w starości

Humanistyczne aspekty uczenia się w starości z powodzeniem można odnaleźć w funkcjach (por. też Dubas, 2020), jakie można przypisać uczeniu się, rozumianemu bardzo szeroko, realizowanemu, a raczej doświadczanemu przez człowieka starszego. Uczenie się zawsze wiąże się z pozyskiwaniem wiedzy i umiejętności oraz życiowych postaw. Poszukując jednak w uczeniu się humanistycznych aspektów, można dostrzec korzyści uczenia się niezauważane codziennie, często nieuświadomione. Poniżej próba analizy funkcji (a więc także pewnych korzyści, korzyści) uczenia się, ze wskazaniem na ich humanistyczne aspekty.

Funkcje instrumentalne. Uczenie się najczęściej jest praktykowane jako środek zaradczy wobec problemów i trudności życiowych oraz sposób na realizację życiowych celów. Rozwiązywanie trudności i osiąganie zamierzonych celów jest możliwe dzięki wiedzy i umiejętnościom, zdobywanym w procesie uczenia się, realizowanym poprzez edukację formalną, pozaformalną, jak i nieformalne uczenie się. Uczenie się jest tu więc „narzędziem” przydatnym w praktyce życia, **sposobem na radzenie sobie z życiem.** Ta instrumentalna funkcja uczenia się, najbardziej powszechna w ludzkim doświadczeniu, ma też swój egzystencjalny wymiar. Uczenie się, choć prowokowane często koniecznością, potrzebami, wyzwaniem, a nawet przymusem, służy człowiekowi w procesie jego doświadczania życia i konfrontacji ze swym człowieczeństwem.

Funkcje poznawcze. Uczenie się jest drogą **poznania i samopoznania.** Opiera się na możliwościach ludzkiego rozumu. Służy poszerzaniu, modyfikowaniu i pogłębianiu wiedzy o otaczającym świecie/wszechświecie, o drugim człowieku i o sobie samym. Jest ważnym instrumentem **autoformacji**, która łączy się ściśle z (re)definiowaniem, dookreślaniem własnej tożsamości, z autokreacją, z dojrzewaniem do pełni człowieczeństwa. Funkcje poznawcze uczenia się wskazują na poszerzanie pola **samoświadomości** uczącego się.

Funkcje społeczno-kulturowo-cywilizacyjne. Oddają silne powiązanie życia ludzkiego z jego **otoczeniem**: społecznym, kulturowym i cywilizacyjnym. Człowiek, zakorzeniony w otaczającym świecie, czerpie z jego ofert, norm,

wartości. Uwzględnia jego uwarunkowania, nakazy i zakazy, tradycje i obyczaje. Może je także omijać i odrzucać. Realizuje jednak styl życia w jakimś stopniu uwarunkowany kulturowo. Pozostaje w relacjach społecznych, które poznaje, kształtuje, zmienia. Korzysta z dobrodziejstw cywilizacji. To wszystko wymaga uczenia się – nabywania nowej wiedzy, umiejętności i kompetencji, które pozwalają odnajdować się w określonych warunkach społeczno-kulturowo-cywilizacyjnych, lepiej je rozumieć, nie pozostawać cywilizacyjnym *outsiderem*. Otoczka społeczno-kulturowo-cywilizacyjna „dostarcza” także określonych sposobów uczenia się. Często wyznacza nowe kultury uczenia się, których uwzględnienie pozwala na bardziej **świadome bycie w świecie**. Uczenie się jest aktywnością jednostki, która bardzo silnie zakorzeniona jest w jej otocze życia.

Funkcje auksologiczne. Wykładnią uczenia się jest tu **rozwój**. Uczenie się sprzyja rozwojowi, możliwemu także w późnym wieku. Potencjalność rozwoju człowieka w każdym wieku jest podłożem dla realizacji procesu uczenia się. Rozwój i uczenie się silnie warunkują siebie nawzajem. Uczenie się w starości jest swoistym antidotum na starzenie się. Zapobiega atrofii, dysfunkcjom i rozpadowi organizmu, szczególnie w obszarze funkcji poznawczych, ale także może być czynnikiem doskonalenia osobowości, dojrzewania osoby do pełni. Rozwój człowieka nie musi się zatrzymać – pielęgnowany może trwać do śmierci. Jednak rozwój wymaga aktywności i zaangażowania, w tym w postaci uczenia się. Takie uczenie się pozwala także **zrozumieć wyzwania i możliwości ostatniego okresu życia**. Zapobiega bezradnemu popadaniu w niepomyślną starość.

Funkcje rewitalizacyjne. Uczenie się można uznać za aktywność poznawczą podtrzymującą/przywracającą siły witalne, także w późnym wieku. Efektem uczenia się jest **witalność** organizmu, która przyczynia się do lepszego samopoczucia człowieka, nie tylko w sferze psycho-duchowej, ale także fizycznej. Uczenie się bazuje na ciągle ożywianej motywacji, rozbudzanych potrzebach poznawczych i pielęgnowanych zainteresowaniach światem, ludźmi i sobą. Uczenie się w wieku starszym, jak i w każdym wieku, wymaga wysiłku. Dzięki niemu osoby w wieku starszym zyskują poczucie zadowolenia z życia, poczucie szczęścia, poczucie własnej wartości i sensu przeżywanego życia. Ludzie, którzy się uczą w wieku starszym, sprawiają wrażenie młodszych i mniej obciążonych doświadczeniem starzenia się. W tym kontekście, w pewnym stopniu, uczenie się spełnia ludzkie marzenie o wiecznej młodości, jest swoistym eliksirem młodości.

Funkcje rekreacyjne. Są bardzo bliskie funkcjom rewitalizacyjnym. Uczenie się można uznać za pewien sposób **rekreacji**⁵, odpoczynku, wypoczynku, wcza-

5 Rekreacja – wytchnienie, odpoczynek, rozrywka; pauza w szkole, wakacje – łac. *recreatio* `powrót do zdrowia, sił` od *recreare* `odtwarzać, uzdrawiać` (Kopaliński, 1980, s. 830).

sowania, gdy wiąże się z czasem wolnym, z czasem do dowolnego zagospodarowania. Ma to miejsce szczególnie w starości, gdy uczenie się nie jest obowiązkiem i może być postrzegane jako autonomicznie wybierana przyjemność. Uczenie się w tym ujęciu może być swoistym płodozmianem wobec obowiązkowych zajęć domowych, rodzinnych, związanych z codziennym funkcjonowaniem, samoobsługą itp., odrywającym od zrutynizowanej codzienności. Może oznaczać odpoczynek, mimo że związany z pewnym wysiłkiem.

Funkcje felicytologiczne⁶. Nieczęsta jest współcześnie konstatacja, że uczenie się może przynosić przyjemność, radość, zadowolenie, poczucie spełnienia, **szczęścia**. A przecież pierwotne rozumienie szkoły⁷ mogło wiązać się z takim znaczeniem. W wieku starszym, gdy uczenie się nie musi być już koniecznością a może wreszcie być dobrowolnie wybierane, wzrasta doświadczanie radości w uczeniu się. Radości z odkrywania nowych horyzontów, dowiadywania się czegoś nowego, opanowywania nowych umiejętności. Radości ze wspólnego uczenia się, jeśli przebiega ono w grupie. Radości z przełamывania osamotnienia oraz odnajdywania uroku wybranego odosobnienia. Radości, która wynika ze spowalniania czasu, zatrzymania czasu, by go przeznaczyć na uczenie się, na przemyślenia. Radość uczenia się powoduje zmniejszenie egzystencjalnego ciężaru ludzkiego życia. Wolność wyboru tej aktywności wzmacnia poczucie podmiotowości. Warto akcentować i praktykować felicytologiczny aspekt uczenia się jako przeciwwagę dla powszechnie doświadczanego mocołu i trudu tej aktywności (por. Schmidt-Lauff, 2013). Przyjemność uczenia się, jego sybarycki (hedonistyczny) charakter widoczny jest w badaniach Zofii Szaroty (2019, 2022), w których wskazuje się obecność tej funkcji uczenia się w doświadczeniach seniorów, a nie tylko jej potencjalność.

Funkcje aksjologiczne. Ścisłe wiąże uczenie się z **wartościami**. Uczenie się można uznać za wartość *sensu stricte*; uczenie się może być samo w sobie wartością życia, bowiem może nadawać życiu sens oraz prowadzić do innych wartości, które ten sens ucieleśniają. Uczenie się może kierować człowieka ku osobowym ideałom, ku pełnej dojrzałości. Uczenie się jako zdobywanie wiedzy, umiejętności, kompetencji oraz wykształcenia może być życiowym celem. Uczenie się zajmuje więc ważne miejsce w hierarchii ludzkich wartości, szczególnie gdy kultura i cywilizacja stwarzają warunki do praktykowania uczenia się, gdy uczenie się może być wartością realizowaną, a nie tylko deklarowaną, obecną w świecie marzeń.

---

6 Felicytologia (łac. *felicitas* 'szczęście', gr. *logos* – nauka, słowo) – w filozofii teoria kształtowania życia szczęśliwego; dział etyki. <https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Felicytologia&oldid=69173597>.

7 gr. *schole* – 'miejsce spokoju, wolności, tajemniczego uroku'; łac. *schola* – 'spokojny czas poświęcony naukom' (Milerski & Śliwerski, 2000, s. 272).

Funkcje emancypacyjne. W tym kontekście uczenie się wprost odnosi się do **wolności**. Uczenie się jest emancypacją⁸, czyli wyzwaniem od różnorodnych zniewoleń, schematów, zależności, w tym także stereotypowego myślenia o starości. Jest emancypacją od uwarunkowań zewnętrznych, ale także od uwarunkowań wewnętrznych, które obecne są w świadomości człowieka i często pielęgnowane przez niego samego. Wolność, zyskiwana poprzez poszerzoną, dojrzewającą samoświadomość, pozwala człowiekowi na pełniejszą samodzielność w doświadczanym życiu, na bardziej **podmiotowe** bycie w świecie. Uczenie się sprzyja osiągnięciu **niezależności**, która stanowi ważny aspekt samowystarczalności, ujęty w ramach teorii kompetencyjnej⁹. Uczenie się wyzwala – i nie jest to tylko slogan, szczególnie gdy pozyskiwana wiedza prowadzi człowieka ku mądrości.

Funkcje estetyzacyjne. Kolejny pozytywny aspekt uczenia się wyraża się poprzez doświadczanie **piękna**. Uczenie się estetyzuje rzeczywistość¹⁰, która otacza człowieka. Dodaje życiu piękna. Pozwala dostrzegać piękno w różnych jego przejawach, nawet tych, które zazwyczaj kojarzone są z brzydotą – w codzienności, niekoniecznie spostrzeganej w sposób budujący, a raczej obarczanej szarością rutyny; w wyglądzie zewnętrznym człowieka starszego, gdy odnajduje się urodę starości – wtórną urodę¹¹; w przyrodzie, gdy słoty i deszcze, przemijanie pór roku, krajobraz odzyskują swoje naturalne, uniwersalne piękno; w cierpieniu i innych trudnych przejawach życia, gdy odnajduje się ich sens. Uczenie się, jako kontemplacyjne poszerzanie samoświadomości, może otwierać oczy na to, co dotychczas nie było widziane, a co może ubarwić życie. Pozwolić dostrzec urodę życia, „obejmującą urodę wszystkiego na świecie, co własne oblicze posiada i nim duszę raduje” (Szuman, 1975). Uczenie się w takim rozumieniu rozwija w człowieku jego postawę estetyczną wobec różnych przejawów życia, wobec życia jako naturalnego „dzieła sztuki”.

Funkcje biograficzne. Uczenie się zasadza się na pamięci autobiograficznej. Bazuje na wcześniej zdobytej wiedzy i opanowanych technikach uczenia się, które jednak można, a czasem trzeba zmieniać, w szczególności gdy otaczająca rzeczywistość proponuje inne kultury uczenia się¹², bardziej adekwatne do wyzwań współczesności. Wiedza także się zmienia – czasem trzeba się oduczyć dotychczas posiadanej wiedzy. Uczenie się ma także aspekt biograficzny – w kontekście

8 Emancypacja – uwolnienie się od zależności..., łac. *emancipatio* – `uwolnienie syna spod władzy ojca', od *emancypare* `oswobodzić; uwolnić' (Kopaliński, 1980, s. 272).

9 S. Timmermann, 1985 (za: Halicki, 2000, s. 16).

10 Odniesienie do koncepcji estetyzacji rzeczywistości Marii Gołaszewskiej (1983).

11 Nawiązanie do refleksji Stefana Szumana o wtórnej urodzie starości (Szuman, 1975).

12 Por. kultury edukacji dorosłych (Solarczyk-Szwec & Matlakiewicz, 2009).

uczenia się z własnej biografii¹³. Oznacza powroty do przeżytych i pamiętanych doświadczeń osobistych. Pozwala na wielokrotne reinterpretacje własnej biografii, reorganizację życiowego doświadczenia oraz doszukiwanie się sensów i znaczeń, które wcześniej nie zostały zauważone. Inny aspekt tego uczenia się to uczenie się z biografii Innych¹⁴, w szczególności tych, którzy poprzedzili nas w doświadczaniu starości i przekazali swoje świadectwo życia i starzenia się. Uczenie się w kontekście biograficznym wymaga (auto)refleksyjności – zadumy nad (własną) biografią (Dubas, 2009). **Biografia** staje się znaczącą kategorią opisu człowieka i świadectwem jego życia. Biografia przedłuża jednostkowe życie. Może istnieć w pamięci innych dłużej, niż trwa życie pojedynczego człowieka. Ukazuje jeszcze jeden, unikatowy aspekt człowieczeństwa.

Funkcje egzystencjalne. Uczenie się jest podejmowane dla zrozumienia najtrudniejszych doświadczeń ludzkiego życia. Jest refleksją nad sensem cierpienia doświadczanego w życiu, a w okresie starości silnie związanego także z procesem starzenia się – z chorobami, niepełnosprawnością, samotnością, lękiem przed zbliżającą się śmiercią. Sprzyja afirmacji życia z wszystkimi jego przejawami oraz pogodzeniu się z nieuchronnością przemijania. **Życie** jest tu najważniejszym „tematem” uczenia się. Refleksja nad życiem może przynieść zrozumienie jego sensu, tak w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym, a także gatunkowym i kosmicznym. W pewnym stopniu funkcje egzystencjalne są kwintesencją uczenia się w starości. Przeżyte życie szczególnie domaga się domknięcia, gdy zbliża się jego koniec. Człowiek, wyposażony w świadomość i zdolność do myślenia, najczęściej nie pozostaje wobec tej perspektywy obojętny. Egzystencjalny aspekt uczenia się należy do uniwersalnych. To także uniwersalna płaszczyzna całożyciowego uczenia się; w pewnym stopniu namysł nad doświadczeniami egzystencjalnymi stwarza przestrzeń dla urzeczywistnienia idei całożyciowego uczenia się człowieka.

Zakończenie

Przedstawione funkcje uczenia się w starości ukazują niezwykle szeroki zakres tej ludzkiej aktywności. Łączą się z szerokim rozumieniem uczenia się, które człowiek może realizować w każdym wieku, a niektóre przestrzenie tego uczenia się są szczególnie wyraziste w starości. Uczenie się w starości to bardzo rzadko edukacja szkolna czy edukacja pozaformalna, ale przede wszystkim jest to wszelki namysł nad doświadczaną rzeczywistością. Warunkiem, by uznać go

13 Por. koncept „uczenie się z własnej biografii” (Dubas, 2011).

14 Por. koncept „uczenie się z biografii Innych” (Dubas & Świtalski, 2011).

za uczenie się, jest jednak świadomość uczenia się¹⁵ – świadome stawianie pytań i poszukiwanie na nie odpowiedzi, wątplenie, zainteresowanie, chęć poznania. Takie uczenie się wzbogaca o nową wiedzę i umiejętności, a nade wszystko o postawy wobec życia, wobec ludzi, wobec siebie samego. Uczenie się w starości wykracza poza wymiar poznawczy i odzwierciedla także wymiar emocjonalny i społeczny (Kozerska, 2019, s. 166). W wieku starszym wiele zakresów uczenia się jest takich samych, jak we wcześniejszych okresach życia, jednak w późnym wieku **starość** jako okres życia i **proces starzenia się** stają się dodatkowym polem uczenia się. Starość i starzenie się wymagają od człowieka konfrontacji. Może odbywać się ona poprzez uczenie się i może przynosić zadowalające efekty – w postaci lepszego radzenia sobie ze starością i z życiem. Najistotniejszy aspekt tak szeroko pojmowanego uczenia się odzwierciedla poszerzanie świadomości i samoświadomości uczącego się człowieka, co w efekcie prowadzi do pogłębiania wiedzy i samowiedzy oraz do osiągnięcia mądrości. Humanistyczny wymiar uczenia się w starości wyraża więc afirmację losu ludzkiego, który zawiera także starość, oraz osoby ludzkiej, w każdym wieku, z jej godnością, podmiotowością, prawem do szczęścia. Humanistyczny, czyli afirmujący człowieczeństwo także w starości. Pozwalający godnie przeżywać życie aż po jego kres. Zwieńczający istotne aspekty: poznawanie, otoczenie egzystencji każdego człowieka, rozwój, wartości, wolność, piękno, biografię, szczęście. Wszystkie one składają się na Życie. Uczenie się sprzyja życiu, wzmacnia życie, cieszy życiem, radzi z życiem, dzieli się życiem, opowiada o życiu, poznaje życie, odkrywa sens życia... Aspekty egzystencjalne są kwintesencją uczenia się w starości. Uczenie się w starości to rzeczywiście, jak pisała Olga Czerniawska, „medytacja o samym życiu”. To najszersza i najbardziej humanistyczna definicja uczenia się w starości. To zarazem najpełniej wybrzmiewający wymiar idei *lifelong learning* w starości. Uczenie się w starości, realizowane w szerokiej humanistycznej perspektywie, to także najpełniejszy przykład ludzkiego uczenia się.

Bibliografia

- Czerniawska, O. (2000). *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*. Wydawnictwo Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerniawska, O. (2003). Wokół edukacji osób starszych. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Paedagogica*, 5, 155–163.

---

15 Świadomość jest warunkiem uczenia się; nie każdą aktywność można więc nazywać uczeniem się, lecz tylko tę, która jest uświadomiona. Takie rozumienie uczenia się można odczytać z refleksji Petera Jarvisa “Learning is an existential process that might well begin just before we are born, and probably ends when we lose consciousness for the last time” (por. Jarvis, 2008, s. 4).

- Dubas, E. (2008). Edukacyjny paradygmat badawczy w geragogice. W: M. Kuchcińska (red.), *Edukacja do i w starości* (s. 45–65). Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej.
- Dubas, E. (2009). Refleksja autobiograficzna jako aktywność edukacyjna w kontekście całościowego uczenia się. W: A. Fabiś & S. Kędziora (red.), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa dorosłych* (s. 41–53). Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna imienia Kardynała Augusta Hlonda w Mysłowicach.
- Dubas, E. (2011). Uczenie się z (własnej) biografii – wprowadzenie. W: E. Dubas & W. Świtalski (red.), *Uczenie się z (własnej) biografii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dubas, E. (2018). Być i stawać się w starości – o rozwoju z andragogicznej perspektywy. W: A. Chabior (red.), *Uczący się dorosły – inspiracje, wyzwania, trendy. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Tadeuszowi Aleksandrowi w 80. rocznicę urodzin i 55. rocznicę pracy naukowej* (s. 167–196). Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim.
- Dubas, E. (2019). Starzeć się to znaczy dojrzewać. Starość jako kategoria aksjologiczna w geragogice. *Rocznik Andragogiczny*, 26, 139–151.
- Dubas, E. (2020). Geragogika jako subdyscyplina pedagogiczna. *Studia z Teorii Wychowania*, 31(2), 143–167.
- Dubas, E. (2022). Refleksje o starości w kontekście wyzwań ery cyfrowej. W: M. Rosalska, A. Wawrzonek, & J. Szłapińska (red.), *Człowiek dorosły w zróżnicowanych kontekstach życia. Księga jubileuszowa profesor Ewy Solarczyk-Ambrozik* (s. 99–110). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Dubas, E., & Świtalski, W. (red.). (2011). *Uczenie się z biografii Innych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Fromm, E. (2020). *O byciu człowiekiem*. Vis-à-vis Etiuda.
- Gołaszewska, M. (1983). *Estetyka rzeczywistości*. IW PAX.
- GUS. (2013). *Kształcenie dorosłych 2011*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/ksztalcenie-doroslych-2011,3,2.html>.
- GUS. (2020). *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r.* https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosc/6002/2/1/1/sytuacja_osob_starszych_w_polsce_w_2018.pdf.
- Halicki, J. (2000). Teoria kompetencyjna na tle gerontologii społecznej. W: *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*. Wydawnictwo Trans Humana.
- Kopaliński, W. (1980). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna.
- Kozerska, A. (2019). Edukacja w późnej dorosłości na tle przemian w naukach społecznych. *Rocznik Andragogiczny*, 26, 153–170.
- Malewski, M. (2010). *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Milerski, B., & Śliwerski, B. (red.). (2000). *Pedagogika*. PWN Leksykon. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Richert-Kaźmierczak, A., & Forkiewicz, M. (2013). Kształcenie osób starszych w koncepcji aktywnego starzenia się. *Studia Ekonomiczne – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 131, 127–139.
- Schmidt-Lauff, S. (2013). Vom Gluck zum Lernen. O szczęściu w uczeniu się. The fortune of learning. *Rocznik Andragogiczny*, 20, 153–171.
- Solarczyk-Szwec, H., & Matlakiewicz, A. (2009). *Dorośli uczą się inaczej*. Wydawnictwo Centrum Kształcenia Ustawicznego w Toruniu.
- Szarota, Z. (2015). Uczenie się starości. *Edukacja Dorosłych*, 1(72), 23–36.
- Szarota, Z. (2019). Priorytety i funkcje społeczne edukacji w starości – perspektywa Celów Zrównoważonego Rozwoju UNESCO 2030. *E-mentor*, 78(1), 46–53.
- Szarota, Z. (2022). Specyfika oferty dla uczących się w starości. *Dyskursy Młodych Andragogów*, 23, 287–303.
- Szuman, S. (1975). O urodzie. W: S. Szuman (red.), *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Zych, A. A. (2005). Etniczność a starzenie się – wyzwania edukacyjne. W: A. Szerląg (red.), *Wielokulturowość – międzykulturowość obszarami edukacyjnych odniesień* (s. 107–117). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.